

Süli-Zakar István–Czimre Klára

A határon átnyúló (CBC) kapcsolatok Magyarország körül

Közép-Európa keleti részén az államszocialista rendszerben – a határmenti területeket teljesen figyelmen kívül hagyó – a központilag irányított állami gazdaság (ágazati, nagyvállalati) döntései és a településfejlesztési források központi elosztása szabta meg a területi folyamatokat. A megyékre (megyeszékhelyekre) ruházott helyi érdekérvényesítés és a támaszkodás a helyi erőforrásokra, a megyei központi területekre korlátozódott. Szaporodó kutatási eredmények bizonyítják – legalábbis hazánk keleti határmenti területein –, hogy éppen a periferizálódó térségek kerültek a legkevésbé közvetlen kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal (Lengyel I. 2000, Süli-Zakar I. 1996, Baranyi B.2002.).

Kelet-Közép-Európa területén természetesen a „létező szocializmus” éveitől kezdve is voltak testvérvárosi, testvérmegyei kapcsolatok (esetleg a határ két oldalán lévő megyék között is), azonban ezek döntően formálisak voltak, alig lépték túl a protokolláris, kulturális kereteket. Egy „testvérmegyei”, „testvérvárosi” kapcsolat kiépítésének útja pl. a következő volt: az egyik megye vezetői elhatározták, hogy a határ túloldalán lévő megyével, várossal kulturális kapcsolatokat kívánnak kiépíteni. Ezt a szándékukat az országos párt és kormányzati fórumok elé vitték.

Amennyiben ezen központi hatalmi szervek jónak tartották a kezdeményezést, akkor diplomáciai úton felkeresték a szomszéd ország párt- és kormányzati vezetését a kapcsolat felvétele ügyében. Szerencsés esetben a szomszédos ország párt- és állami vezetői úgy gondolták, hogy támogatandó a kezdeményezés, akkor a szomszédos állam vezető szerveinek értesítése után a saját megyéjük/városuk vezetőinek is megadták az engedélyt a kapcsolatok felvételére. Amennyiben tehát mind a két megyei/városi vezetés megkapta a központtól az utasítást, akkor igen nagy protokolláris procedúrával kezdetét vehette a testvérmegyei/testvérvárosi kapcsolatok kiépítése. Ezek azonban mindvégig alapvetően függtek a két állam viszonyától, gyakran megtörtént az ilyen testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatok „letiltása”, szüneteltetése (Tóth J. 1996).

Az ilyen jellegű eljárások régi beidegződésként 1990 után is alapvetően jellemzik Közép-Európa keleti részét. A Kárpátok Eurorégió területét kisebb-nagyobb határmenti megyék és vajdaságok alkotják, mégis a Debrecenben 1993-

ban megszületett regionális együttműködést nem az érintett önkormányzatok vezetői, hanem az egyes országok külügyminiszterei írták alá. A helyi önkormányzati vezetők lényegében csak statisztáltak az aktusnál.

Ugyancsak jellemzőnek tekinthető, hogy két határmenti romániai megye (Máramaros és Szatmár) vezetői kinyilvánították szándékukat a Kárpátok Euro-régióba való belépésre, azonban a román külügyminisztérium akkor megakadályozta őket ebben. Romániában az Emil Constantinescu által megbízott román kormányzat első megnyilatkozásai között hozzájárult a teljes jogú tagság helyreállításához, s így az érdekelt romániai megyék már 1998-tól teljes jogú tagként vehettek részt a Kárpátok Eurorégió munkájában. Ugyanígy a jobboldali szlovák kormány évekig akadályozta a kelet-szlovákiai tagönkormányzatok helyzetének normalizálódását (Ludvig Zs.–Süli-Zakar I. 2000).

Kelet-Közép-Európában jelenleg már a gazdasági szereplők a meghatározók, ám ezek tulajdonviszonyaik szerint sokfélék, döntéseik autonómok. Megkezdődött a helyi (helyi tulajdonú, helyi döntésű, helyi kapcsolati hálózatra épülő) gazdaság kiépülése. Fontos szereplővé lépett elő a helyi önkormányzat, új szereplők a civil társadalmi szervezetek (helyi és tájegységi egyesületek, társulások). A változások ellenére a határmenti területek érdekérvényesítése még ma sem kielégítő, s a dolgok természeténél fogva viszonylag kevésbé módosult a kormányzati szerep. Az átalakuló Kelet-Közép-Európában a területfejlesztés fő bázisa még ma is a költségvetési források területi újraelosztása (Enyedi Gy. 1994).

Lényeges változás, hogy az autonómmá váló gazdaság egységei maguk döntik el, hová települjenek, hol fejlesszenek stb. Világossá vált, hogy mely települések, térségek milyen előnyökkel rendelkeznek a különböző gazdasági tevékenységekhez. Ez már önmagában is a területi különbségek erősödéséhez vezet, mivel láthatóvá váltak azok a települési hátrányok, melyeket az állami tulajdonú gazdaság nem piaci jellegű települése és szociális paternalizmusa elfedett. Így Lengyelország, Szlovákia vagy Magyarország keleti határmenti területei a beruházások számára nem kínáltak valós előnyöket a kilencvenes években, de a harmadik évezred első éveiben sem (Baranyi B. 2002).

Elsősorban ennek köszönhető, hogy a kelet-közép-európai államokban a gazdaság átalakulásának egyik regionális következménye a határmenti válságrégiók kialakulása volt. A gazdasági válság és következményei – a munkanélküliség, az elszegényedés, az ingatlanok értékvesztése – egész körzetekben jelentkeznek átlag feletti mértékben (Süli-Zakar I. 1992/a-b). E körzetek egy része – nehézipari jellege miatt – évtizedeken át az ország fejlett területei közé tartozott, és előnyöket élvezett a területfejlesztési-költségvetési újraelosztásban. A legsúlyosabb munkanélküliség és elszegényedés azonban azokat a korábban is nehéz sorsú falusi régiókat sújtja, ahol megszűntek a termelőszövetkezeti melléküzemágak, a kisvárosi telephelyipart felszámolták. A statisztikai adatszolgáltatás alapján látszik, hogy a mezőgazdasági főfoglalkozásúak száma ötödére-hatodára csökkent 14–16 év alatt (Süli-Zakar I. 2003.).

A beruházások, az építkezések visszaesése, a hosszú távú ingázók – segéd- és betanított munkás – tömegét tette feleslegessé. Korábban a falusi térségek hátránya főleg a gazdaságon kívül jelentkezett, az infrastruktúra, a közszolgáltatások elmaradott állapotában nyilvánult meg. A falusi családok jövedelme azonban csak kevéssé maradt el a városi háztartásokétól, a többféle jövedelemforrásnak köszönhetően. A rendszerváltozás óta e források alaposan megcsappantak, s így a határmenti térségek gyorsan szegényednek, lumpenizálódnak. Jelentősen növekszik a határövezetben a cigány etnikum és az analfabéták aránya (Süli-Zakar I. 1998).

Az új demokráciákban az állami újraelosztási rendszer a határmenti térségeket a legutóbbi időkig nem preferálta. Az egyén és az állam magatartása így egymást erősítő negatív tendenciák kialakulásához vezetett. Ehhez helyenként még speciális tényezők is járultak, például a nemzetiségekkel szembeni bizalmatlanság, vagy éppen a nemzetiségi összetartásból eredő előnyök hatása. Ez utóbbira példa, hogy egyes (erős kulturális hagyományokkal rendelkező) nemzetiségi falvak a falusi intézmények megszüntetésének időszakában (körzetesi tendenciák) meg tudták őrizni iskolájukat, tanácsi önállóságukat stb., bár ennek kétségtelenül politikai okai is voltak.

A határmentiség és a kisebbségek kapcsolata – mely az etno-regionalizmus jelenségén keresztül a regionális állam kialakulása irányába hathat – Kelet-Közép-Európában igen nagy jelentőségű. Térségünk etnikai sokszínűsége ezt a kérdést a régiók elsőszámú politikai – azon belül biztonságpolitikai és nemzetpolitikai – kérdései közé emelik.

A közelmúltban még a térség régióit a gazdaság szerkezetével és az életkörülményekkel jellemezhetjük (nehézipari-bányászati körzetek, gépipari központok, belterjes agrárvidékek, hátrányos helyzetű falusi övezetek stb.). Jelenleg Közép-Európa keleti részén a gazdasági szerkezet átalakulóban van, a lebomló régi szerkezet mellett még nem erősödtek meg az új ágazatok (Enyedi Gy. 1994, Ludvig Zs.–Süli-Zakar I. 2000).

A területi differenciáló elem jelenleg a válságban való helytállás, a piacgazdasági követelményekhez való alkalmazkodás képessége. Ebben nagy szerepet játszik a régió földrajzi fekvése, társadalmának felkészültsége (iskolázottság, innovációs érzékenység, polgári hagyományok). Jelenleg például Magyarországon egyetlen dinamikus, szerkezeti-technológiai megújulásra kész régiót határolhatunk el: a Budapest–Bécs tengely mentén (a fővárosi agglomerációt és Északnyugat-Dunántúlt), illetve a dél-magyarországi nagyvárosokat, s ugyanígy érezhetően felértékelődtek a nyugat-dunántúli körzetek. Kiterjedt területek – közepvárosi központtal – kerültek bizonytalan helyzetbe (pl. a Közép- és Dél-Dunántúlon, a Délkelet-Kelet-Alföldön), ahol a visszaesés feltehetően csak átmeneti, hiszen a megújulás társadalmi feltételével rendelkeznek. Az Alföld nagy területű belső falusias, mezővárosias perifériái és Észak-Magyarország ipari depressziós területei jelentik a megújulásra jelenleg még képtelen térségeket. De még hozzá-

juk képest is reménytelen földrajzi helyzetben helyezkednek el a kelet-észak-kelet-magyarországi határmenti (külső) perifériák (Süli-Zakar I. 1992/a, 1998, 2001).

Nyugat-európai példák alapján azt reméltük – már a kilencvenes évek elején –, hogy a korábbi korszakkal ellentétben a határtérségekben sokoldalú kapcsolatok kialakítására lesz lehetőség, amelyeknek a Kelet-Közép-Európában megindult politikai változások adhatnak új dimenziót. Olyan sajátos gazdaságstratégiai helyzet alakult ki napjainkra, amelyben alapvetően megváltozhatna a határ két oldalán fekvő régiók kapcsolata. Együttműködésük a korábbiaktól lényegesen eltérő, új alapokon épülhet tovább az újabb NATO-kibővülés, illetve az EU-hoz való csatlakozások révén.

Magyarország és szomszédai viszonylatában a határrégiók kialakulásának feltételei országonként eltérőek (Balogh A.–Papp G. 1998). A hét szomszédos ország vezetői (néhány kivételtől eltekintve) politikai nyilatkozataikban támogatják az együttműködéseket. Azonban – Ausztria kivételével – szomszédaink új, vagy újjáalakult nemzetállamok, amelyek centralizáltan működnek, s a regionális és helyi szereplőknek csekély mozgásteret hagynak, a szubszidiaritás elvét nem alkalmazzák, ráadásul a határon átnyúló együttműködésekkel szemben nacionalista gyanakvással élnek (Hardi T. 2001.). Így a CBC együttműködések gyakran látványos (állami szintű) deklarálása is alig-alig párosul tartalmi lépésekkel, s így e diplomáciai jellegű kinyilatkoztatásokat inkább csak az EU-csatlakozást elősegítő PR-munka részeként tekinthetjük (Süli-Zakar I.–Czimre K.–Teperics K.–Patkós Cs. 2001).

Pedig a világgazdaságban – s különösen Európában – olyan változások következtek be, amelyek sürgetően követelik a határok és a határon átnyúló kapcsolatok átértékelését. Az egyre inkább elmélyülő – és meghatározó jellegűvé váló – nemzetközi munkamegosztás szükségszerűen a tőke, a munkaerő és a termékek határokon átvivő mozgásához vezet. A határterületek ennek következtében mélyreható funkcióváltozáson mennek keresztül, mert a továbbikban már nem csupán az államok peremén fekvő periférikus térségek, hanem a nemzetközi munkamegosztás fontos transzferzónái, ahol a vállalkozások és az egyének költségtényezőiben kis távolságon belül is nagy mértékű változások történhetnek (Aschauer, W. 1996). A határ ezáltal költségtényezővé vált, de egyáltalán nem közömbös ebből a szempontból, hogy milyen jellegű határról, illetve milyen kiépítettségű CBC kapcsolatokról van szó a konkrét esetben.

A rendszerváltást követően Kelet-Közép-Európa országai számára is szükségszerű kényszerré vált a határok, illetve a határtérségek átértékelése. Az évtizedekig uralmon lévő szocialista gazdaság – a reá jellemző hierarchikus és centralizált struktúra következtében – teljesen érzéketlen volt a távolságokra, a földrajzi fekvésre. Az egyes országok gazdaságának integrálódása a nemzetközi munkamegosztásba az állami külkereskedelmi szervezeteken keresztül, azaz a fővárosokon keresztül történt. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok szempontjára

ból nem volt jelentősége annak, hogy hol települtek a termelők vagy a fogyasztók. Ebben a helyzetben az, hogy a szomszéd ország üzleti partnereitől egy határmenti termelő, vagy fogyasztó csak kis távolságra élt, lényegében semmilyen előnyt nem jelentett.

A rendszerváltást követően megszűnt a központi külkereskedelmi vállalatok monopóliuma, s a vállalkozások, sőt az egyének is direkt kapcsolatokat építettek ki a határokon keresztül. Ez az új helyzet követeli meg a határok és a határon átnyúló kapcsolatok lényegi átalakulását Kelet-Közép-Európában.

A rendszerváltozás másik következménye a magángazdaság elterjedése és belépése a nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerekbe. A magángazdaság elterjedése elsősorban nem az állami tulajdonú vállalatok privatizációjának, hanem az újonnan alapított magánvállalkozásoknak, valamint a „zöldmezős” külföldi tőkebefektetéseknek köszönhető. A magángazdaság telephelyválasztásában egyértelműen érvényesíti üzleti érdekeit, s jóval kevesebb települést (régión) tart előnyösnek, mint korábban (a költségekre érzéketlen) állami gazdaság (Rechnitzer J. 1999). Természetesen a határmentiség sem érvényesül azonosan az egész országban, hiszen azok a térségek, amelyeknek adottságai hazai és nemzetközi – főleg kelet-közép-európai – viszonylatban versenyképesebbnek tűntek, ott a külföldi és a hazai tőke gyorsabban megtelepedett (pl. Lengyelországban és Magyarországon a nyugati határ mentén). A magángazdaság kiépülésének még eléggé korai szakaszában van, s mai erősen polarizált települése később jelentősen oldódhat.

A regionális különbségek kialakulásának másik oka a munkaerő képzettségének és az iskolázottságnak az eltéréseiben rejlik, amely az újdonságokra való reagálási képességet is befolyásolja. A területi egységek felzárkózását tehát nagyban segíti a népesség képzettségének, ismereteinek kiszélesítése, hiszen így növelhető részben az adaptációs, részben pedig az innovációs képesség. A képzési rendszerek eltérő jellege, a foglalkoztatási szerkezet különbségei ellenére is több területen adottak a feltételek a kooperációra, az eltérő adottságok kölcsönös kihasználására. Éppen a képzési rendszerek különbözősége lehet a serkentője a megindult országhatárokon átnyúló oktatási együttműködések kiteljesítésének (Kozma T.–Förrey R. K. 1998; Kozma T. 1992).

Az új gazdasági térben (az 1960-as, 1970-es évek csökkenése után) megerősödött a nagyvárosok szerepe (Enyedi Gy. 1993, 1994). A modern nagyváros szolgáltató jellegű, a gyártás kiszorul belőle, az ipar számára túlzottan drága a nagyvárosi infrastruktúra vagy munkaerő. A terciarizálódó nagyvárosban erősödnek meg a nagyvállalati központok, a pénzügyi intézmények irányító központjai, s ez a nagyvárosok közelében elhelyezkedő határmenti térségek számára kedvezőbb távlatokat nyithat meg. Ugyancsak a határközeli nagyvárosok, illetve a közvetlen közeli kistérségek élvezhetik a rendkívül gyorsan fejlődő városi kulturális gazdaság pozitív hatásait.

A nagyváros az információk összegyűjtésének, feldolgozásának, továbbításának központja, s a modern informatika lehetővé teszi a nagy távolságra kiterjedő gyors irányítást. A nagyvárosok válnak a fő innovációs központokká. A nagyvárosok versengenek egymással a fontos nemzetközi funkciók megszerzéséért, s e funkciókban együtt is működnek. A nagyváros kilép közvetlen vonzásterületéből, bizonyos fokig még saját országa területéről is, és a fejlett világ többi nagyvárosával kapcsolódik össze a magas szintű üzleti, kulturális, kutatási szolgáltatásokban (Enyedi Gy. 1993, 1994). Ezért a nagyvárosok a határon átnyúló kapcsolatok legfőbb hasznélvezői.

Közép-Európa keleti felén is a határok „légiesítése” révén sor kerülhet a határ két oldalára kényszerült városok egykori szoros kapcsolatainak föllevenítésére. A gazdasági körzet hagyományos építkezése – amely a városi vonzáskörzetekre és a helyi gazdaság vállalatközi kapcsolataira támaszkodott – visszaszorul, s a helyét a nagyvárosok nemzetközi rendszerének, és a hozzájuk tapadó gazdasági hálózatoknak adja át (Sassen, S. 1994). Így Kelet-Lengyelország, Kelet-Szlovákia és Kelet-Magyarország határhoz közel fekvő nagyvárosai a jövőben fontos részét alkothatják a „Köztes-Európa” formálódó nemzetközi városrendszerének (Süli-Zakar I. 1998).

Az elmúlt években Kelet-Közép-Európa országai jelentős diplomáciai sikereket értek el, melyek eredményeként a világ legfejlettebb és legerősebb demokráciáinak csoportjába fognak tartozni. Az OECD, a NATO és az Európai Unió tagjaként országunk biztonsága sokkal szilárdabb. Magyarország világpolitikai helyzetének kedvező változásai természetesen magukba foglalják a keleti határtérségek pozitívan változó lehetőségeit is. Magyarországnak az atlanti szervezetbe való belépése már eleve megvéd a regionális bizonytalanságoktól, a háborús veszélytől, csökkenti a negatív külső hatások érvényesülését. Kelet-Közép-Európa, s e térségnek különösen a határhoz közel eső területei a stabilitás utolsó térségei, ahonnan mint indulási bázisról folytatható a kereskedelem, az irányítás és igazgatás a közeli és távolabbi régiók, országok felé.

Magyarán, hazánk határmenti övezetei sajátos transzferzónaként különleges tőkevonzó képességgel fognak rendelkezni. Európában korábban is megfigyeltük, hogy a Közös Piac, illetve az Európai Unió mindenkori határzónája a beruházások kitüntetett térségének számított.

Különösen kedvező helyzetbe kerültek a határok közelében fekvő nagyvárosok, amelyek gateway (kapuváros)-funkcióik következtében multinacionális vállalatok, szervezetek bázisaiként jelentős beruházásokat vonzottak magukhoz. Az ilyen kapuvárosoknak megélnékül diplomáciai, pénzügyi életük, nemzetközi marketingszerepük, ugrásszerűen megnő konferenciaturizmusuk. Ez a szerepkör – speciális adottságaik révén – különösen Debrecen, Szeged, Békéscsaba és Nyíregyháza számára jelent majd fejlődési lehetőséget. Szeged számára Szerbia közelsége, illetve az ottani problémák elhúzódó rendezése jelentős gátló tényezőt jelentettek (Süli-Zakar I. 1999).

Északkelet-Magyarország közlekedési helyzetén, elérhetőségén ugrásszerű javulást eredményez az M3-as autópálya kiépítése. Igaz ugyan, hogy a közelmúltban végzett empirikus vizsgálataink eddig csupán az M3-as autópálya hiányából adódó területfejlesztési problémákat világították meg. Ugyanakkor érzékeljük azokat a pozitív változásokat is, amelyeket a nyomvonal kijelölése, illetve az építkezések folytatása váltott ki, pl. Polgár térségében. Egyértelművé vált, hogy az autópálya hiánya a regionális fejlődést akadályozó tényező, ugyanakkor az építkezéssel az új autópálya hatalmas helyzeti energia-növekedést jelent azokban a térségekben, ahol áthalad. A helyzeti energia a forgalmi fekvésből származó előnyöket jelenti, melynek következtében megváltozik az illető térségnek – jelen esetben az Észak-Alföldnek – az országon belüli helye, ugyanakkor átalakul tágabb környékének a térszerkezete is.

A kelet-közép-európai országok, illetve határmenti térségeik elérhetőségének számottevő javulását eredményezheti a regionális repülőterek rendszerének kiépítése. (Ezek között, meggyőződésünk szerint, a debreceni repülőtérnek meghatározó szerepe lehet.) A Nyugat-Európából vagy Észak-Amerikából útra kelő üzletemberek ugyanis a kiinduló állomástól a célállomásig szeretnek ugyanazon típusú járművel utazni, s ez általában repülőgépet jelent. A regionális repülőtereknek – különösen az új tagországok határainak schengeni határrá válása után – a transzfer szerep erősítésében kiemelkedő jelentőségük lesz.

A gazdaság szerkezetének váltása a határok két oldalán fekvő régiókban szükségessé teszi az átképzési és továbbképzési rendszerek, intézmények és módszerek cseréjét, esetlegesen egyes területeken azok működésének összehangolását. Egy térség felemelkedésében a külső hatások jelentős szerepet játszhatnak, azonban az, hogy a külső hatásokból melyek és mi módon érvényesülnek, döntő mértékben a helyi fogadókészségtől, a helyi erőforrásoktól, napjainkban különösen a humán erőforrások minőségétől függ. Kelet-Közép-Európa elmúlt időbeni lemaradásában a humán erőforrások elmaradottsága kiemelkedő szerepet játszott. A 90-es években azonban a térség felsőoktatása igen jelentős minőségi és különösen nagy arányú mennyiségi fejlődésen ment át. Elterjedtek a társadalmi-gazdasági igények által követelt képzési irányok és módozatok.

Egyértelműen pozitívként értékelhető, hogy a térség felsőoktatási intézményeiben az utóbbi években öröndetesen növekedett a „helyben maradók” aránya. Ez azt jelenti, hogy az itteni nagyvárosok egyre perspektivikusabbnak tűnnek a fiatal értelmiségiek számára is (Süli-Zakar I.–Ludvig Zs. 2001).

A határmenti térségeinkben léteznek olyan régiók, amelyek a múltban szerves együttélést alakítottak ki. Az itt lévő falvakat és városokat a trianoni határok meghúzása elválasztotta egymástól, így felszámolta vagy szüneteltette a települések lakosságának természetes emberi és gazdasági kapcsolatait. A határok légiesítésével a szomszédos térségek korábbihoz hasonló együttélése biztosítható lenne. Ezzel a határmenti térségek tradicionális kooperációit aktivizálni lehetne, és ezáltal új dimenziók alakulhatnak ki a régiók együttműködésében.

A határok és a határmentiség átértékelődésére a sajátos geopolitikai helyzet is hatással lesz. A kisterületű Magyarországot hét szomszédos ország határolja, amelyek viszonya a schengeni rendszerhez már ma is igen változatos. A korábbi EU-tag Ausztria mellett Szlovákia és Szlovénia Magyarországgal egyszerre lett EU-tag, Románia csak 2007-ben. Horvátország, s különösen Szerbia és Ukrajna csatlakozása még a távolabbi tervekben sem igen szerepel.

A határmenti régiókban végzett empirikus kutatások tapasztalataiból kiindulva általános célként jelölhető meg az innováció-orientált, országhatárokon átnyúló közös gazdaságfejlesztési és együttműködési programok kidolgozása. Végül is ezek elősegítésére születtek meg Nyugat-Európában az eurégiók. Az eurégiók rendszere egyre jobban terjed Nyugat-Európából Kelet-felé abból a célból, hogy az országhatár mentén jelentkező, komparatív előnyöket a kapcsolódó térségek még jobban kihasználják. A legfontosabb cél a határmenti térségekben, hogy olyan kedvező gazdasági, innovációs és társadalmi miliő alakuljon ki a különféle intézmények telepítésével, amelyek bővíthetik a sikeres gazdaság tereit, s ezzel együtt növelhetik a szomszédos országokban a határmenti térségek területfejlesztési sikereit.

Az EU a kilencvenes évek közepétől igyekezett segíteni azokat a határrégiókat is, amelyekkel nem volt közvetlen földrajzi kapcsolata. Ebből a célból hozta létre a PHARE CBC és a TACIS CBC programokat. Az 1994-ben, illetve 1996-ban elindított CBC programok jelentős szerepet játszottak az átalakuló Kelet-Közép-Európában a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése terén (Ludvig Zs.–Süli-Zakar I. 2002).

A határon átnyúló együttműködést illetően a Phare CBC kedvezményezett területei rendelkeztek jelentősebb tapasztalattal. Az elmúlt években az alábbi Phare CBC programok kerültek kialakításra és megvalósításra is, melyek alapját képezik a jövőbeni együttműködéseknek is:

- Ausztria–Magyarország Phare CBC program (1995–2003)
- Szlovákia–Ausztria–Magyarország (1995–1996)
- Szlovénia–Ausztria–Magyarország (1995–1996)
- Románia–Magyarország (1996–2003)
- Szlovákia–Magyarország (1999–2003)
- Szlovénia–Magyarország (2000–2003)

A PHARE CBC programot 1994-ben indította el az EU, akkor 150 millió ECU-t¹ állítva be finanszírozására a közös költségvetésbe; az 1995-ös összeg 169 millió ECU volt, míg 1996–1999 között évi 180 millió ECU-s keret állt rendelkezésre. 2000 és 2006 között a keretek emelkedtek, összefüggésben egyrészt az INTER-REG-gel való fokozott összehangolással, másrészt a PHARE CBC hatókörének bővülésével.

¹ 1 ECU = 1 euró.

A program eredeti célja az volt, hogy – mintegy az INTERREG tükörképé-ként – támogatást nyújtson a PHARE keretében támogatásra jogosult országok EU-val határos régióinak. Az eredeti célkitűzés 1998-tól kiszélesedett: ettől kezdve a tagjelölt országok egymás közötti határregiói is jogosultak voltak a PHARE támogatásaira pályázni. (Így indíthatták meg a magyar–román és a magyar–szlovák határregióban is a PHARE CBC tükörprogramokat.)

A program a PHARE szerves része, így annak általános szabályozása rá is érvényes, emellett speciális PHARE CBC szabályozás is létezik. Az INTERREG III program időszakában (2000–2006 között) az EU arra törekszik, hogy a korábbinál szorosabban koordinálja, esetenként integrálja annak a határokon átnyúló együttműködést támogató részét (INTERREG III A) és a PHARE CBC-t. (Ez különösen 2004. május 1-je után lett aktuális.)

Hasonlóan az INTERREG-hez, a PHARE CBC támogatási köre is bővül. 1997–2000 között a PHARE a CREDO program keretében nyújtott támogatást a közép- és kelet-európai országok egymás közötti határai, valamint a közép-európai országok és a FÁK-országok közös határai mentén elhelyezkedő régióknak. E program önálló továbbvitelére nem került sor, tekintettel arra, hogy a PHARE CBC támogatási köre immár kiterjed e határszakaszok legnagyobb részére.²

A PHARE CBC főbb prioritásai az alábbiakban foglalhatók össze:

- A személyek, áruk és szolgáltatások határokon keresztül történő szabad áramlását gátló adminisztratív és jogi akadályok enyhítése;
- A transz-európai hálózatok fejlesztését elősegítő, az energiahálózat, a telekommunikáció, valamint a közlekedés és szállítás terén végrehajtott akciók;
- Az infrastruktúra javítása, különösen a kommunikáció, a helyi víz-, gáz- és áramellátás területén;
- A környezetvédelem, a hulladékgazdálkodás, valamint a szennyezések megelőzésének javítása;
- A turizmus előmozdítása;
- Mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézkedések;
- Az üzleti együttműködés, a vállalkozások, valamint az üzleti szektort képviselő intézmények együttműködésének előmozdítása;
- A képzés és a foglalkoztatás terén tett intézkedések;
- Az egészségügy területén történő együttműködést segítő intézkedések, különösen a források és eszközök megosztása a határ mentén fekvő területeken.

² TACIS/LACE Introduction to Cross-Border Cooperation in Europe, p. 2; a CREDO programról részletesebben l. <http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare/pt/cbc/credo.htm>.

Működési mechanizmusai tekintetében a PHARE CBC számos tekintetben az EU Strukturális Alapokéhoz hasonló programozási megközelítést igényel.³ A többéves indikatív programok készítése hivatott biztosítani a megfelelő összhangot az INTERREG keretében folyó fejlesztésekkel. E programoknak meg kellett felelniük az általános EU-szabályoknak, s ezek adják egyben az éves pénzügyi lebontás alapját. A pénzügyi lebontásra tett javaslatok (évenkénti) tárgyalása, a konkrét projektekre és pénzügyi kötelezettségvállalásokra vonatkozó lebontása az általános PHARE szabályok szerint, a PHARE Menedzsment Bizottság és az Európai Bizottság jóváhagyásával történt.

A programok tervezésében, végrehajtásában és ellenőrzésében jelentős szerepük volt az erre a célra minden egyes határrégióban létrehozott vegyes bizottságoknak (Joint Programming and Monitoring Committees), amelyekben az INTERREG, illetve a PHARE CBC központi hatóságának, a program fő projektjeiért felelős szakminisztériumnak, illetve ügynökségnek, valamint az illetékes regionális és helyi hatóságoknak a képviselői vettek részt (egyes esetekben – pl. Lengyelországban – az eurégiók vagy a határmenti régiók hatóságai is képviseltek magukat).

A programok általános koordinációjáért, valamint pénzügyi háttéréért a programokat lebonyolító (a közép- és kelet-európai országok mindegyikében felállított) hatóság a felelős. A konkrét program napi működéséért az e hatóság által kinevezett tisztviselő felel, akit munkájában a programot végrehajtó szervezet (Programme Management Unit vagy Programme Implementation Unit) támogat. E szervezetek felelnek a végrehajtás minden részletéért, beleértve a versenytárgyalások dokumentációját, a tenderek lebonyolítását és értékelését, a szerződések odaítélését, az előrehaladás figyelemmel kísérését és az értékelést.

A FÁK, illetve a függetlenné vált szovjet utódállamok, így Ukrajna is EU-országokkal, illetve *közép- és kelet-európai országokkal határos régiói 1996 óta pályázhatnak a határokon átnyúló együttműködést segítő támogatásra a TACIS keretében*. A TACIS új szabályzatának 1996 júniusi elfogadását követően az EU az első két évben (1996–1997) évi 30 millió ECU-t biztosított e célra. A TACIS CBC létrehozása mögötti fő motívumot az jelentette, hogy Finnország 1995-ös EU-csatlakozásával közvetlen határ létesült az EU és a FÁK között. Az INTERREG és a TACIS összehangolása révén az EU biztosítani kívánta a finn-orosz határmenti együttműködés finanszírozását a határ mindkét oldalán. Az orosz–finn határmenti együttműködés támogatásán kívül e módosítás tette lehetővé az ukrán–magyar–román, a lengyel–belarusz–ukrán, illetve ukrán–moldáv–román határok menti projektek finanszírozását.

A TACIS CBC – eltérően az INTERREG-től és a PHARE CBC-től – nem ír elő határokon átnyúló programszerű megközelítést és intézményi megállapodá-

3 *Vade Mecum: Cross-Border and Inter-Regional Cooperation on External Borders of the European Union* (1997), pp. 21–22.

sokat. Az alkalmazandó programozási szabályok összhangban vannak az általános TACIS szabályokkal. A projekteket a nemzeti, a regionális és a helyi hatóságok szintjén kell elkészíteni, és minden országban a TACIS Koordinációs Egységhez kell benyújtani. A támogatandó projektek kiválasztásáért – amit a TACIS Menedzsment Bizottság végez el – az Európai Bizottság felel.

A TACIS CBC keretében eddig többek között az alábbi prioritások érvényesültek:

- A határmenti hálózatok fejlesztése (beleértve a határátkelőhelyeket is): a közlekedési és szállítási kapcsolatok erősítése, a határellenőrzések hatékonyságának javítása, az energiahálózat és a telekommunikációs kapcsolatok erősítése, a határokon való várakozás idejének csökkentése.
- Környezetvédelem: környezetvédelmi politika, környezetbarát technológiák, képzés, kisebb beruházási és egyéb projektek.
- Határokon átnyúló kezdeményezés helyi szinten (Baltic Small Projects Facility): 1995 óta létező, kisebb akciókat támogató program, amelynek célja együttműködési hálózatok kialakítása a balti régióban, a régió harmonikus fejlődésének biztosítására, illetve az emberek közötti kapcsolatok erősítése. 1996-ban az együttműködést kiterjesztették az EU és a FÁK határára is.
- Az energiagazdálkodás hatékonyságának javítása: cél a hatékonyabb és olcsóbb energiatermelés, az energiafelhasználás csökkentése, és mindezek következtében a környezetszennyezés visszaszorítása.
- A regionális kapacitások fejlesztése, különös tekintettel a finn–orosz határon működő regionális hálózatok erősítésére, a hatékony projektekhez szükséges képességek fejlesztésére.

A határokon átnyúló együttműködés fontos eleme az európai integrációs folyamatnak. Az 1990-es évektől kezdve – a közép- és kelet-európai országokban végbement alapvető politikai és gazdasági változásokat követően – immár Európa legtöbb határmenti körzetében adottak az alapvető politikai feltételek az ilyen együttműködésekhez. Az együttműködési szándékot jelzi az európai régiók, illetve más határokon átnyúló együttműködések növekvő száma, különösen Közép- és Kelet-Európa országaiban. Emellett az önmagában mindenképpen üdvözlendő fejlemény mellett azonban azt is látni kell, hogy a határokon átnyúló együttműködés elképzelésének kézzelfogható gyakorlati eredményekre váltását sok esetben különböző tényezők akadályozzák.

Különösen Közép- és Kelet-Európában jellemző, hogy a határmenti régiók nem rendelkeznek elegendő önállósággal (s ebből adódóan tapasztalatokkal sem) az együttműködési programok kidolgozásához és megvalósításához. A központi hatalom ereje és beavatkozása különösen olyan esetekben lehet zavaró, ahol az együttműködésnek fontos feladata a korábbi eredő politikai, etnikai és pszichológiai természetű problémák megoldása is.

A határmenti régiók földrajzi fekvésük és gyakran kedvezőtlen gazdasági helyzetük miatt általában eleve hátrányos helyzetből kísérlük meg a felzárkózást, az integrálódást (amely egyszerre kellene, hogy jelentse a határ két oldalán fekvő területek jobb együttműködését, valamint a területnek az érintett nemzetgazdaságokkal való szervezesebb kapcsolatát). Éppen ezért különösen nagy jelentőségük az infrastruktúra kiépítését, illetve modernizálását célzó programok. Ezek száma és hatóköre azonban – tekintettel arra, hogy általában nagy forrásigényű beruházásokról van szó – jóval elmarad a kívánatostól.

Általános problémát jelent a határokon átnyúló együttműködés finanszírozása. E tekintetben különösen Közép- és Kelet-Európában (s e térségen belül is a nem-EU-határokon) a legrosszabb a helyzet. Az eurorégiók számára a legfontosabb külső finanszírozási forrást az EU alapjai (*INTERREG*, *PHARE CBC*, *TACIS CBC*) jelentik; az e forrásokhoz való hozzájutást a régiók már említett önállóság-, illetve tapasztalathiánya jelentősen megnehezíti.

A finanszírozással összefüggő általános probléma, hogy a magánszektor többnyire igen korlátozott mértékben vesz részt a határokon átnyúló együttműködésben, ami az eurorégiók szerepét a szisztematikus regionális fejlesztési célok elérése helyett többnyire a határokon átvívelő párbeszédre és az intézményrendszer megújítására korlátozza (Scott, J. 1989, 2000).

A fenti általános tényezők mellett az együttműködést jelentősen megnehezítik a határ két oldalán fekvő területek közti olykor igen jelentős különbségek, amelyek nemcsak a gazdasági helyzetben, de az intézményrendszerben, a régiók, illetve az együttműködésben részt venni szándékozó partnerek eltérő mértékű függetlenségében, hatásköreiben is jelentkezhetnek.

A tapasztalatok alapján elmondható, hogy az eurorégiók gazdasági téren leginkább ott tudtak hatékonyan működni, ahol a gazdasági környezet változásai is az együttműködés irányába hatottak. Ilyen lépések sorozataként épült ki az Egységes Belső Piac, amelyen belül a határokon átnyúló együttműködéseknek a korábbinál jóval kevesebb technikai akadállyal (igaz, a szigorúan őrzött határok megszűnéséhez kapcsolódóan új kihívásokkal is) kell szembenézniük. Az euró megjelenése az azt bevezető országok közös határain kétségkívül még tovább csökkenti a technikai jellegű gazdasági elválasztó tényezőket.

Magyarország határai mentén ugyanakkor igen eltérők a kilátások. Azon országokban, amelyek a közeljövőben csatlakoznak az EU-hoz, az Egységes Belső Piac, valamint az INTERREG forrásaihoz való hozzájutás lehetősége előmozdíthatja a határokon átnyúló együttműködésre irányuló kezdeményezéseket. Ezek élénkítése kedvezően hathat az új EU belső határrégiói mellett azon határvidékekre is, amelyek ezen országok EU-csatlakozása után az EU külső határát jelentik majd. Ez utóbbi határvidékeken ugyanakkor nagyban meg fogják nehezíteni az együttműködést a Schengeni Egyezmény következményeként bevezetendő (részben már bevezetésre került) akadályok (vízumkényszer). Ez Magyarország esetében elsődlegesen Ukrajnát és Szerbiát érinti.

Közép- és Kelet-Európa országainak – az EU-csatlakozásra való felkészülés szerves részeként – fel kellett készülniük a határokon átnyúló együttműködés feltételeiben várhatóan bekövetkező fenti változásokra. Mind a pozitív változások kínálta lehetőségek kihasználásához, mind a negatív változások hatásainak csökkentéséhez elengedhetetlenül szükséges a régiók szervezeti önállóságának növelése, valamint pénzügyi helyzetük megszilárdítása. Ez utóbbi cél elérésében a közvetlen anyagi ráfordításokon kívül jelentős szerepet kell, hogy játsszon az EU-pályázatokon való részvételre történő tartalmi és technikai felkészülés. Lényeges, hogy az átmenetileg megnövekedett technikai akadályokkal szembenézni kénytelen határvidékeken se szakadjon meg az együttműködés (különös tekintettel az EU további bővülésének perspektívájára). Ha az euroregionális együttműködés gazdasági természetű eredményei el is maradnak a kívánatostól, a határok menti közvetlen kapcsolatok fenntartása és javítása különösen fontos (Ludvig Zs.–Süli-Zakar I. 2002).

Magyarország nemzetközi környezetében fontos szerepet játszik a Visegrádi Egyezmény, hiszen a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia alapító országok. Az első években úgy tűnt, hogy a hasonló történelmi múlttal, hagyományokkal, szocialista táborbeli örökséggel rendelkező országok szorosabb gazdasági és politikai együttműködést tudnak kialakítani. Az elmúlt évek tapasztalatai e tekintetben kedvezőtlenebbek, mint amit az eredeti deklarációk sejtetni engedtek (Ehrlich É.–Révész G.–Tamási P. 1994).

Először: ezen országok gazdasági potenciálja rendkívül egyenetlen. A Cseh Köztársaság és Magyarország valamivel fejlettebb gazdaságilag, mint Lengyelország és Szlovákia, ezzel szemben Lengyelország nagyobb, mint a három másik ország együttvéve. Több elemző szerint az előrehaladás objektív akadálya volt az a tény, hogy a kisebb országok félték a nagyobb ország dominanciájától.

Másodszor: a szoros együttműködést hátráltatja az a – főleg a csehek és a magyarok körében erős – meggyőződés, hogy a gazdasági kapcsolatokat mindegyiknek a Nyugattal kell szorosabbra fűzni. Ez azt eredményezte, hogy a visegrádi csoport országai egymással versengve próbáltak politikai kapcsolatokat kialakítani az EU-val; s ez természetesen lassította az egymás közötti szoros kapcsolatok kialakulásának folyamatát.

Harmadszor: a kelet-közép-európai országok közti együttműködést hátráltatja gazdasági szerkezetük hasonlósága. Ez a KGST-munkamegosztásnak és a volt Szovjetunió hatalmi érdekeinek az öröksége, amely nem tette lehetővé, hogy a tagállamok egymást kiegészítő gazdasági struktúrákat alakítsanak ki.

Lengyelország kapcsolatai déli szomszédaival és Magyarországgal, úgy tűnik jobbak, mint a három másik ország egymás közti kapcsolatai. A lengyel kisebbség sorsa Cieszyn-Sziléziában, illetve a kisméretű szlovák kisebbség a lengyel Spisz-ben és Orawa-ban mindeddig nem jelentett problémát. Magyarország és Szlovákia között azonban a felvidéki magyar kisebbség helyzete miatt néha igen kiélezett a viszony.

Az említett tényezők miatt nem is kell csodálkozni azon, hogy a Visegrádi Egyezmény országai között szoros gazdasági együttműködés nem valósult meg. A kereskedelmi és kulturális kapcsolatok bizonyára tovább hanyatlanak, annak ellenére, hogy rendszeresen megtartják a kormány szintű eszmecseréket. Bebizonyosodott, hogy a csoport nem tudott egységes frontot alkotni az Európai Unióval szemben, ezért az egyéni versenyfutás a csatlakozást követően is tovább folytatódik. Az országok közötti kooperációs kísérletek tehát látványos kudarcot vallottak. Az egyénieskedő versengés győzött a közös előnyök kilátásba helyező együttes fellépéssel szemben.

A határok által szétszabdalt Kelet-Közép-Európában nemcsak az országok együttműködése akadozott a rendszerváltozást követően, hiszen az első valóban euregionális kezdeményezés – a Kárpátok–Tisza Régió – meg is bukott a kilencvenes évek legelején.

Magyarországon a rendszerváltó törvények közül az egyik legfontosabb az Önkormányzati Törvény volt, amely mind a napig a legnagyobb mozgásteret biztosítja az új kelet-közép-európai demokráciák között a magyar helyi és a területi önkormányzatok számára. Ez a törvény azonos jogokat biztosított valamilyen helyi és területi önkormányzat számára, s lehetővé tette számukra nemzetközi téren is a szabad kapcsolatépítést. Ennek fényében talán nem tűnik véletlennek, hogy 1990/91-ben éppen az északkelet-magyarországi önkormányzatok tettek kísérleteket arra, hogy létrehozzák térségünkben az első nyugat-európai példákat másoló határon átnyúló kapcsolatokat erősítő eurégiót. Az első számú minta az Alpok–Adria Együttműködés lett, amely eredetileg ugyan nyugati kezdeményezés volt, de 1990-ben már egykori szocialista területek (Szlovénia, Horvátország) is tagjai voltak, sőt 1991-ben a Nyugat-Dunántúlról magyarországi megyéket is tagjai közé fogadott.

Magyarország Kelet-Közép-Európában (történelmi múltja és gazdasági érdekei következtében egyaránt) a legnyitottabb, a határmenti és nemzetközi regionális együttműködésre leginkább kész országnak minősíthető. Az intenzív regionális együttműködés lehetséges térségei szinte egybefüggő zónát alkotnak a magyar országhatár mentén (Tóth J. 1999). Döntően az egyes szomszédos országok belső politikai helyzetének függvénye, hogy ezekből a potenciális együttműködési lehetőségekből mi valósul meg. A Szovjetunió által irányított Varsói Szerződés Európának ezen a részén több évtizeden át „sziklaszilárdnak hitt” nemzetközi politikai status quo-t biztosított, amely baráti, testvéri országoknak deklarálta a volt szocialista országokat. Tekintetbe véve azonban a realitásokat, elsősorban azt a tényt, hogy ezek az országok szélsőségesen centralizált politikai struktúrákat alkottak, a határmenti együttműködésre csak a központi hatalmon keresztül, annak áldásával nyílt lehetőség. Ez a túlbürokratizált modell természetesen egyáltalán nem kedvezett sem a regionalitásnak általában, sem a nemzetközi regionális együttműködésnek, és különösen nem a határmenti együttműködéseknek (Tóth J. 1999).

Magyarország azon túlmenően, hogy mint állam kezdettől fogva tevékeny részvevője volt a Pentagonáléknak, illetve a későbbi Hexagonáléknak, valamint aktív tagja a visegrádi „hármaknak” majd „négyeknek”, a lehetőségek szerinti legkorábbi időpontban bekapcsolódott a nemzetközi regionális együttműködésbe is. Erre először az Alpok–Adria Munkaközösség keretében került sor.

Éppen az Alpok–Adria Együttműködés sikere, valamint a magyar nemzeti érdekekből fakadó nyitottság vezette hazánkat akkor, amikor kezdeményezőleg lépett fel a Kárpátok–Tisza Régió létrehozása és működtetése érdekében. Ez a magyar törekvés számos korábbi bilaterális együttműködés eredményeire támaszkodott. Az együttműködés lehetőségeinek feltárására kiterjedt multidiszciplináris kutatások indultak meg az MTA Regionális Kutatások Központjában a kilencvenes évek elején (Tóth J. 1999).

Az európai regionalizmusnak számos előnnyel járó folyamatából kimaradni már csak azért sem tűnt célszerűnek, mert a Közép-Európában lezajlott politikai változások elvben (és reméltük, egyre inkább a gyakorlatban is) lehetővé tették a nyugati példák követését. A Kárpátok–Tisza Régió az Alpok–Adria Munkaközösség analógiájára jött volna létre, természetesen a helyi adottságokra épülve. Az Alpok–Adria Munkaközösség Európa más térségeiben is követőkre talált: egyre szélesebb körűvé vált hatására a Balti-tenger tengerparti térségeinek nemzetközi kooperációja, megkezdődött az Északi-tengert övező területeken és a Mediterráneum térségében az együttműködések lehetőségeinek vizsgálata és az Európa Tanács 1992. február 21-én, Strasbourghban tartott egyik szimpóziumán hangzott el az a javaslat, hogy az Alpok–Adria Munkaközösség mintájára a volt szocialista országok határmenti térségeiben is létre kellene hozni interregionális szervezeteket.

Már az induláskor világos volt, hogy a Kárpátok–Tisza Régió által érintett, s posszibilisen résztvevő országok eltérő mértékben jutottak előre országukban a korábbi társadalmi-gazdasági rendszer átalakításában. Elsősorban a belső politikai harcok és a politikai szféra általános állapota a magyarázata annak, hogy a regionális együttműködés iránt eltérő mértékben kötelezték el magukat. Rendkívül sok múlott azon is, hogy a rendszerváltás során az érintett országokban a társadalom és különösképpen a politika irányításában a szélsőségesen centralizált modellt milyen mértékben váltja fel egy decentralizált szervezeti rendszer. Az sem volt világos, hogy milyenek legyenek a Kárpátok–Tisza Régióban együttműködő regionális egységek, nem volt világos, hogy milyenek azok mozgáslehetőségei, mennyire van módjuk a regionális együttműködés tartalmi és gyakorlati megvalósításra. Ezek a kérdések még a legnyitottabb és az együttműködésre leginkább kész Magyarország esetében sem voltak egyértelműek.

Csak remélhető volt, hogy a kezdeményezés viszonylag gyorsan szövetségekre talál, és az együttműködés gyakorlati eredményei az ingadozókat is meggyőzik (Tóth J. 1992). Kezdeményező szerepünket az is magyarázta, hogy Magyarország általában véve érdekelt a nemzetközi együttműködésben és ezen be-

lül a regionális kooperációban is, legyenek azok bár nyugati vagy keleti irányúak. Az sem hanyagolható el, hogy földrajzi helyzetünk révén a tőlünk keletre eső országok számára hazánk hídhelyzetben van, vagyis az Európai Unióhoz való közeledésük csak Magyarországon keresztül történhet.

„Egészében véve természetesnek tartjuk – ismerve a Kárpátok–Tisza Régió országainak helyzetét –, hogy számos nehézséget (ténylegest és bürokratikusán kreáltat egyaránt) kell legyőznünk a régió hatékony és eredményes működésének kezdetéig. Miután érdekünk, hogy e változások mihamarabb bekövetkezzenek, minden eszközt felhasználunk a folyamatok kibontakozásának ösztönzésére” (Tóth J. 1999). Ilyen eszköznek tartotta a megbízott kutatóintézet, az MTA Regionális Kutatások Központja az Alpok–Adria Munkaközösség tapasztalatainak tudományos elemzését és – a helyi adottságokat figyelembe véve – azok meghonosítását.

Magyarország északkeleti megyéinek önkormányzatai a Kárpátok–Tisza Régió megszervezése és segítése céljából létrehozták a Kárpátok–Tisza Alapítványt, amelyet a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság 1990. október 15-én nyilvántartásba is vett. Az Alapítvány megfogalmazott célja az volt, hogy *„...szervezze Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, valamint a megyével határos hazai és más országbeli területek sokoldalú együttműködésének kibontakoztatását, a szomszédos régiók közös érdekek alapján létrejövő kapcsolatainak fejlesztését, azaz segítse a Kárpátok–Tisza Munkaközösség megszületését”* (Kárpátok–Tisza Alapítvány Szervezeti és Működési Szabályzata).

Sajnálatos, hogy a Kárpátok–Tisza Régió (Munkaközösség) még megszületése előtt elbukott. Az eseményeket a Kelet-Nyugat Tanulmányok Intézetének ügyvezető igazgatója úgy látta,⁴ hogy 1992 elején a bilaterális kapcsolatok foko-

4 „In the beginning of 1992 bilateral contacts at the local and regional levels intensified and in some cases led to multilateral initiatives. For example, a conference on cross-border cooperation was organized under the auspices of Czechoslovakia President Vaclav Havel in January 1992 in Slovakia. President Lech Walesa of Poland hosted a similar conference in Krosno, Poland, in February 1992. However, these early multilateral initiatives were ad-hoc events and lacked conceptual and institutional frameworks would make them sustainable in the long-run. In addition, several of these initiatives, especially those led by the Poles and Hungarians, began to compete with each other and raised tensions and suspicions on the local and regional levels. Slovak, Romanian and Ukrainian nationalists, for example, saw Hungarian efforts at promoting cross-border relations as part of a plot to bring the neighboring border areas back to Hungary. These suspicions were aggravated by active involvement of the Hungarian Ministry of Interior and Academy of Science in designing a new area of cross-border cooperation along the borders of Hungary. The Regional Studies Department of the Hungarian Academy of Science published in early 1992 a map of a "Carpathian-Tisza Working Community" with exactly the same territorial definition as that of the Hungarian Monarchy. The Hungarian Ministry of Interior initiated and financially supported the establishment of a "Carpathian-Tisza Foundation" in Nyíregyháza (northeastern Hungary) with the purpose to promote cross-border cooperation with Hungarian communities on the other side of the borders of Hungary. The map, the active involvement of the Ministry of Interior, and the stress on Hungarian-to-Hungarian cross-border relations threatened to destroy the concept of transfrontier

zódtak mind helyi, mind regionális szinten és néhány esetben multilaterális kezdeményezésekhez vezettek.

Például 1992 januárjában, Szlovákiában Vaclav Havel csehszlovák elnök részvételével konferenciát szerveztek a határon átnyúló együttműködésről. 1992 februárjában Lech Walesa lengyel államfő egy hasonló konferencián elnökölt Krosnoban, Lengyelországban. Mégis ezek a korai multilaterális kezdeményezések csupán ad-hoc események voltak, és hiányzott a koncepcionális és intézményi keret, amely hosszú távúvá tehetné őket.

Mindemellett ezeknek a kezdeményezéseknek nagy része, főként amelyeket a lengyelek és a magyarok irányítottak/szerveztek, versengeni kezdtek egymással, és feszültségnövelő hatásuk volt. Ezenkívül gyanút is keltettek mind lokális, mind regionális szinten. A szlovák, román és ukrán nacionalista erők például revizionista célzatúnak tekintették a határon átnyúló kapcsolatok elősegítésére irányuló magyar próbálkozásokat. Ezeket a gyanakvásokat még tovább fokozta az a tény, hogy a Magyar Belügyminisztérium és a Tudományos Akadémia aktívan részt vett egy új határon átnyúló együttműködés kiépítésében Magyarország határai mentén.

1992 elején az MTA Regionális Kutatások Intézete kiadott egy térképet a „Kárpátok–Tisza Régióról”, amely a külföldi bírálókat szerint területileg tökéletesen megfelelt a régi Magyar Királyság területének. A Magyar Belügyminisztérium kezdeményezte, és anyagilag támogatta a „Kárpátok–Tisza Alapítvány” létrehozását Nyíregyházán (ÉK-Magyarország), azzal a céllal, hogy elősegítse a határon átnyúló együttműködést a határ túloldalán élő magyar közösségekkel. Vasil Hudák ügyvezető igazgató szerint a térkép, a belügyminisztérium aktív részvétele és a magyar-magyar határon átnyúló kapcsolatok hangsúlyozása károsan hatott a kölcsönös bizalomra épülő határon átnyúló együttműködések ideájával szemben. Ebben a helyzetben 1992 közepén több lengyel, szlovák és ukrán nemzeti vezető fordult a Institute for EastWest Studies-hoz, hogy keressen jó megoldást és mindenki számára elfogadható eredményes módszert egy határon átnyúló együttműködés létrehozására az Északkeleti-Kárpátok területén.

A dokumentumok ismeretében bizton elmondhatjuk, hogy a Kárpátok–Tisza Régió megálmodói nem szolgáltattak alapot a „magyar revizionizmust” kiáltó szlovák, román és ukrán nacionalista politikusok számára. Ténylegesen a Kárpátok–Tisza Régió programja Kelet-Közép-Európában az első nyugat-európai típusú CBC kísérlet volt, de az éretlen nemzetközi és belpolitikai viszonyok 1991/92-ben még csirájában fojtották el ezt a kezdeményezést (Süli-Zakar I. 2003). Ugyanakkor 2006-ban az átalakuló Kelet-Közép-Európában már szinte nincs is olyan ha-

cooperation in the area distrust and suspicion had the upper hand over cooperation and trust. It was in this complex environment in the middle of 1992 when several national leaders from Poland, Slovakia and Ukraine turned to the IEWS to provide an alternative and neutral brokering in developing transfrontier cooperation in the Carpathian area.” (V. Hudák 1996/a).

társzakas, amelyen keresztül ne segítené a regionális együttműködést, a történelmi és etnikai traumák felszámolását, a közös területfejlesztési feladatok megvalósítását határokön átívelő együttműködés. Mondhatjuk, hogy az eurégiók Közép-Európában is a mindennapi élet részévé váltak.

Kelet-Közép-Európa határmenti régióinak kapcsolatrendszer

	<i>Különböző fejlettségű régiók</i>	<i>Azonos fejlettségű régiók</i>
+	Motiváció Bizonyítási vágy	Belső erőforrások mozgósítása Közös tapasztalatszerzés Bizonyítási kényszer
-	Kiszolgáltatottság érzése Egyenrangúság hiánya	Gyakorlat és tapasztalat hiánya Érdektelenség

Ilyen határon átnyúló együttműködés térségünkben (csak a legfontosabbakat említve):

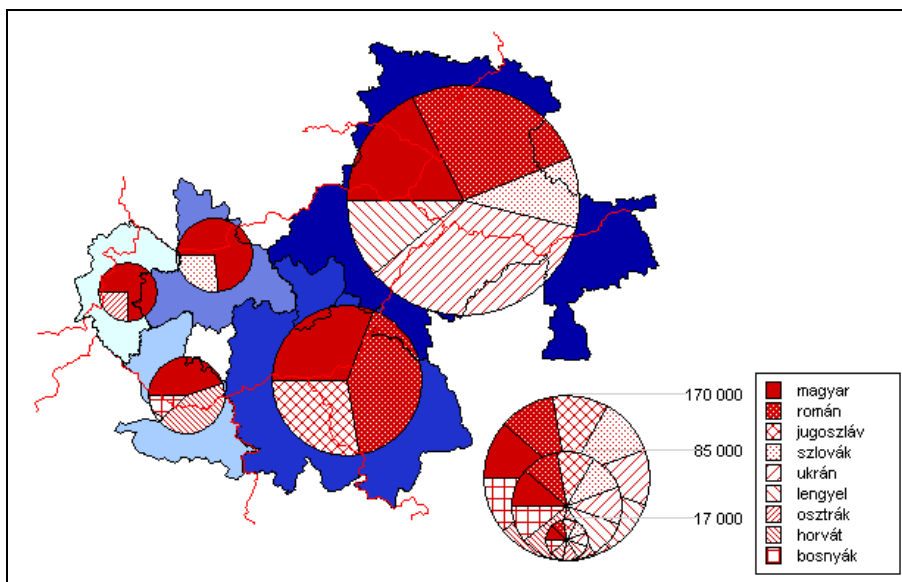
- a Kárpátok Eurorégió (H, PL, RO, SK, UKR),
- a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió (H,RO,SR),
- a Hajdú-Bihar-Bihar Eurorégió (H, RO)
- a Duna–Dráva–Száva Eurorégió (H, HR, BIH),
- a West/Nyugat–Pannónia Eurégió (H, A),
- a Dél-Morávia Eurégió (A, SK, CZ),
- a Waldwiertel Eurégió (A, CZ),
- a Šumava Eurégió (A, CZ, D),
- az Egrensis Eurorégió (D, CZ),
- a Krusnohori Eurorégió (D, CZ),
- az Elba Eurorégió (D, CZ),
- a Nisa Eurorégió (D, CZ, PL),
- a Spree–Nisa–Bobr Eurorégió (D, PL),
- a Pro Európa Viadrina Eurorégió (D, PL),
- a Pomeránia Eurorégió (D, PL, S),
- a Baltikum Eurorégió (PL, S, ROS, LT, LR),
- a Niemen Eurorégió (PL, LT, BER),
- a Bug Eurorégió (PL, BER,UKR),
- az Alsó-Duna Eurorégió (UKR, MOL, RO),
- a Glacensis Eurorégió (PL, CZ),
- a Praded Eurorégió (PL, CZ),
- a Szilézia Eurorégió (PL, CZ),
- a Tesinske Slezsko Eurorégió (PL, CZ),
- a Tátra Eurorégió (PL, SK).

Eurorégiók Magyarország határai mentén

Magyarország határait és határmenti térségeit ma már teljes mértékben lefedik az euroregionális együttműködések. A 13 bejegyzett eurorégió Magyarország összes országhatár menti fekvésű megyéjét érinti, sőt több esetben a nem határmenti megyék is rendelkeznek eurorégiós tagsággal.

2002-ben kérdőíves felmérés készült, amelynek célja az EU csatlakozás előtt álló Magyarország eurorégióinak vizsgálata és működésük egymással történő összehasonlítása. A kérdőív olyan szakembereket szólított meg, akik aktív résztvevői a Magyarország határai mentén létrejött és működő eurorégióknak. A megkérdezettek kiválasztása a szervezeti felépítés tanulmányozásának segítségével történt és alapvetően három csoportot képviselnek: 1. eurorégiós tanács-tagok; 2. munkabizottsági tagok; 3. a Titkárságok munkatársai.

A felmérésben csak a magyar tagrégiók képviselőit szólaltatták meg, mivel a cél a magyarországi helyzetkép és elvárások összehasonlítása volt. Magyarország eurorégiói közül az 5 legnagyobbat (Kárpátok Eurorégió, Eurégió West/Nyugat–Pannónia, Duna–Dráva–Száva Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió, Vág–Duna–Ipoly Eurorégió) választották ki, amelyek gyakorlatilag földrajzilag lefedik Magyarország teljes határhosszát, 13 határmenti megye, valamint négy országhatárral nem rendelkező megye vesz részt ezekben az együttműködésekben. Az öt eurorégió eltérő határtípusok mentén helyezkedik el, így eltérő helyzetben vannak – és lesznek – az Európai Unió kapcsolataikat tekintve (Czimre K. 2006).

Magyarország eurorégióinak területi arányai (km²)

Elsőként a Kárpátok Eurorégió alakult meg, amely többszörösen hátrányos helyzetű határmenti térségeket ölel fel. Viszonylag gyors létrejöttének elsődleges előidézői a területen élő kisebbségek közötti kapcsolatok voltak. Igaz, hogy kronológiai szempontból a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió volt a következő létrejött együttműködés, de ennek a működését nagymértékben befolyásolta – és befolyásolja ma is – a déli határ mentén kialakult politikai helyzet, így működése még mindig nehézkes. Jelentőségét országos szinten az növeli elsősorban, hogy a napi sajtó – elsősorban geopolitikai helyzetének köszönhetően – gyakran foglalkozik vele.

A mindössze 8 évvel ezelőtt alakult Euroregio West/Nyugat Pannónia ugyanakkor éppen szerencsés geopolitikai fekvésének köszönheti eddigi tevékenységének elismertségét és jelentőségét. Itt, az EU jelenlegi magyarországi belső határa mentén, már több éves „előkapcsolatok” előzték meg az eurorégió megalakulását. Ausztria Európai Unió tagja révén ez a határmenti térség teljesen új értelmezést kapott. A Kárpátok Eurorégió és a Duna–Maros–Körös–Tisza Eurorégió Magyarország EU csatlakozása után került hasonló szituációba, amire az intereuroregionális kapcsolatok elmélyítésével tudnak felkészülni az érintett régiók.

A *Duna–Dráva–Száva Eurorégió* a viszonylag rövid együttműködési háttér és a geopolitikai helyzetből adódó gátló tényezők ellenére jelentős közös előrelépéseket tett az elmúlt években. A *Vág–Duna–Ipoly Eurorégió* a legfiatalabb a vizsgált eurorégiók közül, és ez több tekintetben is rányomja bélyegét az együttműködésre. Ennek ellenére a közös célok és fejlesztések terén tett erőfeszítések nagy nyilvánosságot kaptak az elmúlt években, és nemcsak a helyi, illetve regionális média foglalkozik az elért eredményekkel, hanem számos országos napilap – Népszabadság, Magyar Hírlap – is.

A működési sajátosságokat illetően a következő érdekes jelenségeket és vonásokat szükséges kiemelni a magyarországi eurorégiókkal kapcsolatban:

1. A különböző határok mentén elhelyezkedő eurorégiók magyar tagrégiói nagyon eltérő számú aktív résztvevővel működnek (pl. Eurégió West/Nyugat-Pannónia: 153 fő, Kárpátok Eurorégió: 26 fő, Duna–Maros–Körös–Tisza Eurorégió 12 fő, Duna–Dráva–Száva Eurorégió: 60 fő, Vág–Duna–Ipoly: 8 fő).
2. Az egyszerre két euroregionális együttműködésben résztvevő magyar megyék (Zala, Jász-Nagykun-Szolnok) delegáltjai között vannak olyanok, akik mindkét eurorégió munkájában munkabizottsági-, vagy tanácsstagok.
3. Az eurorégiók munkatársai között jóval több a férfi, mint a nő.
4. Az apparátusban résztvevő személyek általában a közigazgatásban magas tisztséget betöltő személyek, legnagyobb részük polgármester, illetve kamarai dolgozó. Viszonylag nagyarányú az egyetemi oktatók részvétele is.
5. Az előző tényező alapján fennáll a komoly veszélye annak, hogy az eurorégióban résztvevő humán erőforrás összetétele az aktuális választások

eredményével párhuzamosan gyakran átalakul, és ez akadályt jelenthet az elmélyült együttműködés megvalósításában.

6. Az eurorégiók marketing tevékenységét tekintve elmondható, hogy nyomdai népszerűsítő jellegű szóróanyaggal mind rendelkeznek, az interneten az ötből négy eurorégió elérhető valamilyen formában, ám a magyar nyelvű internetes megjelenítés a nyugat-magyarországi eurorégiók esetében jóval szervezettebb és elterjedtebb.

Magyarország belső átalakulásával párhuzamosan folyó külső változások szintén generáló hatással voltak a határon átnyúló együttműködések külső feltételeinek a megteremtéséhez. A hazaihoz hasonló feltételek kialakulása a szomszédos országokban csupán egyike volt a külső feltételeknek. Az Európai Unióval aláírt társulási egyezmények megszületésével párhuzamosan a határon átnyúló együttműködések is szerepet kaptak a csatlakozási folyamatban. Az EU határon átnyúló együttműködések támogató forrásai megnyíltak, és nemcsak a működési feltételek megteremtéséhez nyújtottak alapot, hanem fel is keltették az érdeklődést helyi, regionális és országos szinten is az ilyen jellegű együttműködések iránt.

A határon átnyúló együttműködések közül az euroregionális együttműködések, azaz az eurorégiók váltak a legsikeresebbé és legelterjedtebbé az egész közép-európai térség területén, így Magyarországon is. Ezek az eurorégiók egyfajta hídszerepet hivatottak betölteni az Európai Unió és az azon – egyelőre – kívül eső országok között. Fontos megjegyezni, hogy ez az együttműködési forma az együttműködők és az Európai Unió szerint is egyfajta gyakorlóterep, amely egyrészt segít az elmaradott határmenti térségek felzárkóztatásában, másrészt pedig képessé teszi a tagrégiókat és tagországokat a majdani integrációban történő aktívabb részvételre.

A magyarországi eurorégiók fontosabb jellemzői

	Kárpátok Eurorégió	Duna-Körös- Maros-Tisza Eurorégió	Eurégió West/Nyugat- Pannónia	Duna-Dráva- Száva Eurorégió	Vág-Duna- Ipoly Eurorégió
Hivatalos meg- alakulás	1993. február 14.	1997. novem- ber 21.	1998. október 7.	1998. novem- ber 28.	1999. július 3.
Résztvevő országok	Magyarország, Lengyelország, Ukrajna, Szlová- kia, Románia	Magyarország, Románia, Szerbia	Magyaror- szág, Ausztria	Magyarország, Horvátország, Bosznia- Hercegovina	Magyarország, Szlovákia
Tagrégiók száma	18	9	4	3	5
Terület	161 190 km ²	77 243 km ²	15 167 km ²	23 375 km ²	24 050 km ²
Népességszám	16 194 861	5 968 000	1 268 000	1 929 023	2 763 646
Népsűrűség	99,4 fő/km ²	77,3 fő/km ²	83,6 fő/km ²	82,5 fő/km ²	115 fő/km ²
Támogatási formák	Phare CBC, Tacis CBC	Phare CBC	INTERREG I, IIa, IIIa Phare CBC	Phare CBC	Phare CBC

	Kárpátok Eurorégió	Duna–Körös– Maros–Tisza Eurorégió	Eurégió West/Nyugat -Pannónia	Duna–Dráva– Száva Eurorégió	Vág–Duna– Ipoly Eurorégió
Határpozíció az EU15 területéhez képest	nem EU határok	nem EU határok	EU külső határ: <i>magyar–osztrák</i>	nem EU határok	nem EU határ
Határpozíció 2004. május 1. után	EU belső határ: <i>magyar–szlovák</i> <i>magyar–ukrán</i> <i>magyar–román</i> EU külső határ: <i>szlovák–ukrán</i> <i>magyar–román</i> nem EU határ: <i>román–ukrán</i>	EU külső határ: <i>magyar–román</i> <i>magyar–szerb</i> <i>román–szerb</i>	EU belső határ: <i>magyar–osztrák</i>	EU külső határ: <i>magyar–horvát</i> nem EU határ: <i>bosnyák–horvát</i>	EU belső határ: <i>magyar–szlovák</i>
Internetes elérhetőség	A meglévő angol és lengyel nyelvű elérhetőség kielégítő. Bővítésre szorul.	Hiányos, az alapadatokon és ismereteken kívül csak a környezetvédelmi projektről tájékoztat.	Igényes, részletes.	Szépen megszerkesztett, több nyelvű honlap – habár frissítve már régen volt.	Egyáltalán nincs még honlapja.
Kutatási lefedettség	Részletesen kutatott, teljesen lefedik a kutatások.	Elsősorban a közös környezetvédelmi kérdéseket érintik a kutatások.	A leginkább kutatott és ismert terület minden tagrégióban.	Kevésbé részletesen kutatott.	Legkevésbé ismert és legkevésbé kutatott.

A határmenti térségek felzárkóztatása során elsősorban a gazdasági aktivitás növelése a cél, amelyhez nagymértékben hozzájárul a külföldi működő tőke odavonzása, az életszínvonal növekedése, a munkanélküliség csökkentése és a külkereskedelemben való intenzívebb részvétel.

Mindezen feltételek teljesítése az ország egész területére vonatkozik, beleértve az összes határmenti térséget. Az EU azonban nem sokkal a határon átnyúló együttműködéseket támogató programjainak a bevezetése után felismerte, hogy a tagjelölt országok azon határmenti régiói, amelyek nem érintkeznek az EU határaival, jóval nehezebb feladat előtt állnak, hiszen 'önerőből' kellene a fent említett területeken a helyzetüket javítaniuk. Ezek után kiterjesztette a korábban már ismertetett Phare CBC Programot Magyarország további 3 határára (magyar–román, magyar–szlovák és magyar–szlovén).

Ausztria 1995-ös Európai Unió csatlakozásával Magyarországnak kialakult egy 356 km hosszú közös határa az EU-val. Ez mindössze 16,6%-át jelentette a jelenlegi határaink teljes hosszának (2146 km). 2004. május 1-jétől azonban ismét változások mentek végbe Magyarország határainak vonatkozásában, amelyek következtében Magyarország országhatárainak 47%-a az Európai Unió kül-

ső határát képezi, valamint Szlovénia, Szlovákia és Magyarország csatlakozásával a korábbi 0%-ról 53%-ra nőtt Magyarország EU belső határainak aránya. Előreláthatólag 2007-ben Románia is EU tagállammá válik, így ezután további 21%-al nő a magyarországi EU belső határok aránya (74%).

A mennyiségi változás mellett egyfajta minőségi változáson is keresztülmennek a jelenlegi magyarországi határok. Az Európai Unión belül Magyarország már azok közé az országok közé tartozik, amelyeknek nemcsak belső EU-s határai vannak, de külsők is. Emellett külső határai is megoszlanak olyan országok között, amelyek belátható időn belül tagjai lesznek az EU-nak (Románia), és olyanok, amelyek – egyelőre – nem tartoznak a társult országok közé sem (Szerbia, Ukrajna). A Schengeni Egyezmény elfogadásával és bevezetésével pedig jelentős változások mennek végbe határőrizeti szempontból is. Az EU külső határai mentén kialakított „zárt” határok következményeként felmerül a kétség az EU külső határai mentén kialakított eurorégiók jövőjét illetően. Milyen hatással lesz a csatlakozásunk ezeknek az eurorégióknak a működésére? Milyen változások várhatóak?

Annyi bizonyos, hogy mint ahogyan eddig is támogatta az EU a külső határai mentén létrejött eurorégiókat a munkájukban, úgy most is megmaradnak ezek a támogatási rendszerek, legfeljebb minőségileg – és remény szerint mennyiségileg is – átalakulnak (Phare CBC→INTERREG). Ugyanakkor a külföldi működőtőke-befektetések és az export–import tevékenység résztvevői számára a határon történő várakozás és a bizonytalan piac miatt várhatóan negatív hatások is mutatkoznak. Ezek mellett fontos szerepet játszik a határontúli magyar kisebbség, amely egyrészt ideiglenesen (Románia), másrészt pedig hosszabb távon (Ukrajna, Szerbia) az első számú vesztesei a határok megszigorításának. Valószínűsíthető, hogy a kívül maradt országok igyekeznek majd a kapcsolatokat fenntartani, mint ahogyan már évekkel ezelőtt is kimondott céljuk volt a Kárpátok Eurorégióban résztvevő román tagrégióknak az EU-hoz történő közelebb kerülés a Kárpátok Eurorégió magyar tagrégióin keresztül.

Így Magyarország többszörösen is új feladatok elé néz 2006 után, hiszen határmenti térségeinek a kapcsolatrendszerét nagyban befolyásolja az EU tagság. Mindemellett a magyar külpolitika nem csupán „nagyra értékeli a helyi kezdeményezésem alapuló eurorégiós együttműködés valamennyi formáját a szomszédos országokkal”, de ösztönzi is az eurorégiós és a határon átnyúló együttműködési formák létrehozását⁵ és „A kormány a jövőben is törekedni fog arra, hogy az eurorégiók működését erkölcsi és anyagi támogatásban részesítse.” (K/909/1).

5 „...a helyi és megyei önkormányzatok saját kezdeményezésük és prioritásaik alapján működhetnek együtt határon túli partnereikkel, ami kiváló alapot biztosít a magyar EU-tagságból fakadó előnyök jövőbeni kihasználására is; a jószomszédi kapcsolatokat konkrét közös projektekből öltetik testet; újabb lehetőséget kínál arra, hogy a határon túli magyarság anyaországgal fenn tartott kapcsolatait tovább erősödjének, miközben segíti őket a szülőföldjükön való boldogulásban.” (K/909/1)

Magyarország minden megyéje – és sok városa és gazdasági kamarája is – részt vesz valamilyen euroregionális együttműködésben. Ezek közé tartoznak a Kárpátok Eurorégió, Kassa–Miskolc Eurorégió, Sajó–Rima Eurorégió, Neogradensis Eurorégió, Ipoly Eurorégió, Vág–Duna–Ipoly Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió, Euregio West/Nyugat Pannónia, Duna–Dráva–Száva Eurorégió, Hármaskörös Eurorégió, Dráva–Mura Eurorégió, Bihar-Bihor Eurorégió, Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió.

Az eurorégiókra jelentős szerep hárul az EU támogatások odaítélése és a támogatott programok megvalósításának folyamatában. Azonban ezek az intézmények is mindössze eszközök és célterületek, amelyek működését egyre nagyobb mértékben befolyásolják a közösségi támogatások (pl. Új Szomszédügyi Eszközök).

Az operatív programokat szerződéses alapon hozták létre a tagállamok az érintett határmenti területekre vonatkozóan. Az egyes operatív programok megvalósítását ún. „operatív bizottságok” végzik. Ezek a bizottságok általában nem képezik szerves részét a határon átnyúló együttműködéseknek – jelen esetben eurorégióknak –, hanem az INTERREG projektek kivitelezéséért felelős szervezetek tagjaiból szerveződnek. Az eurorégióknak néhány esetben lehetőségük van arra, hogy részt vegyenek ezekben a bizottságokban, általában azonban – annak ellenére, hogy az INTERREG támogatásra jogosult szervek között vannak – viszonylag kicsi a beleszólásuk az INTERREG támogatások elosztásáról való döntésekbe.

Felhasznált irodalom

- ASCHAUER, W. 1996: A földrajzi határterület kutatás témakörei és vizsgálati módjai. – In: Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (Szerk.): Határon innen-határon túl. Szeged. pp. 231–239.
- BALOGH A.–PAPP G. (Szerk.) 1998: Magyarország az európai regionális együttműködésben. – MTA RKK, Magyar Külügyi Intézet, Pécs–Budapest 119 p.
- BARANYI, B. 2002: Euroregional Organisations and New INTERREGional Formations on the Eastern Borders of Hungary. – In: I. Süli-Zakar (Ed.) Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója, pp. 137–156.
- CZIMRE K. 2006: Cross-Border Co-operation – Theory and Practice. – (For Geographers and Geography teachers). Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 146 p.
- EHRlich É.–RÉVÉSZ G.–TAMÁSI P. (Szerk.) 1994: Kelet-Közép Európa: honnan-hová? – Akadémiai Kiadó, Budapest, 570 p.
- ENYEDI GY. (Szerk.) 1993: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 383 p.
- ENYEDI GY. 1994: Területfejlesztés, regionális átalakulás a poszt szocialista Magyarországon. – Társadalmi Szemle II. évf. 8–9 sz. pp. 133–139.
- KOZMA T.–FORRAY R. K. 1989: Regionális oktatásfejlesztés: térségi variációk a központi oktatáspolitikára. – Oktatókutató Intézet 3542. 31 p.
- KOZMA T. 1992: Határmenti régiók együttműködése az oktatásban. – In: Forray R. K.–A. Pribersky (Szerk.) A határmenti együttműködés és az oktatás – Grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Bildung. Oktatókutató Intézet. Budapest, pp. 18–24.
- LENGYEL I. 2000: Porter-rombusz: a regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. – Tér és Társadalom, 4. pp. 39–86

- LUDVIG ZS.–SÜLI-ZAKAR I. 2000: Együttműködés és felzárkózás a Kárpátok Eurorégióban. – Oktatási Minisztérium. Stádium Nyomda Kft. Budapest. 136. p.
- LUDVIG ZS.–SÜLI-ZAKAR I. 2002: A Kárpátok Eurorégió együttműködés mérlege: Eredmények, problémák és perspektívák. – Oktatási Minisztérium. Eurotronik Rt. Budapest, 139 p.
- RECHNITZER J. 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – In.: Nárai M.–Rechnitzer J. (Szerk.) Elválaszt és összeköt – a határ. Győr–Pécs, MTA RKK. pp. 9–73.
- SASSEN, S. 1994: The urban complex in a world economy. – *International Social Science Journal* no. 139. pp. 43–63.
- SÜLI-ZAKAR I.–LUDVIG ZS. 2001: A Kárpátok Eurorégió (Egy határon átnyúló együttműködés eredményei). – *Területi Statisztika* 4. (41.) évfolyam. 4. szám. pp. 373–386.
- SÜLI-ZAKAR I. 1992/a: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. – *Földrajzi Közlemények*. CXVI. (XL.) kötet, 1–2. szám, pp. 45–56.
- SÜLI-ZAKAR I. 1992/b: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. – *Földrajzi Közlemények*. CXVI. (XL.) kötet, 1–2. szám, pp. 45–56.
- SÜLI-ZAKAR I. 1992/c: Határmenti városok központi szerepkörének restaurálása: óhajok és a realitás (Wiederherstellung der zentralen Rolle der grenznahen Städte: Wünsche und Realitäten). – In: Förray R. K.–A. Příbersky (Szerk.) A határmenti együttműködés és az oktatás – Grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Bildung. Oktatókutató Intézet. Budapest, pp. 126–131.
- SÜLI-ZAKAR I. 1996: A határon átnyúló kapcsolatok erősítésének lehetőségei a Kárpátok Eurorégió területén. – In: Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (Szerk.) Határon innen – határon túl. Szeged, pp. 46–51.
- SÜLI-ZAKAR I. 1997: Határon átnyúló kapcsolatok. – In: Buda M.–Kozma T. (Szerk.) Határmenti együttműködés a felsőoktatásban. *Acta Paedagogica Debrecina* XCVI., Debrecen, pp. 13–65.
- SÜLI-ZAKAR, I. 1998: The Political Geographical Role of the Carpathian Euroregion in the Strengthening of Cross-Border Co-operation. – In: N. Garrick (Ed.) *Geopolitics and Globalization in a Postmodern World*. Haifa-Beer Sheba, pp. 124–126.
- SÜLI-ZAKAR I. 1999: Adalékok Északkelet-Magyarország változó regionális állapotához. – In: Regionális fejlesztés a jövő szolgálatában. (Szerk: Kocsiszky Gy.) Miskolc. pp. 51–94.
- SÜLI-ZAKAR I. 2001: A határmentiség az euroatlanti folyamatok tükrében, különös tekintettel a Kárpátok Eurorégió működési területére. – In: Baranyi B. (Szerk.) A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 26–54.
- SÜLI-ZAKAR I. 2003: A Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség tíz éve. – Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 421 p.
- SÜLI-ZAKAR, I.–CZIMRE, K.–TEPERICS, K.–PATKÓS, CS. 2001: Cultural Identity and Diversity in the Carpathian Euroregion. – In: S. Mytryayeva and A. Duleba (Eds.) *Carpathian Euroregion: Prospects and Challenges II. Role of the Carpathian Euroregion in Confronting Its Minority Agenda*. Uzghorod, Ukraine. pp. 47–76.
- TÓTH J. 1996: A regionális fejlődés kezdetei és mai problémái a Kárpát-medencében – In: Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (Szerk.) Határon innen-határon túl. – Szeged, pp. 27–46.
- TÓTH J. 1999: Régiók a Kárpát-medencében. – In: Pap N.–Tóth J. (Szerk.) *Első magyar politikai földrajzi konferencia*. Pécs. pp. 5–16.